

वर्तमान भोजपुरमा गोर्खाली आक्रमण

इन्द्रदेव राई

उपप्राध्यापक, इतिहास

भोजपुर बहुमुखी क्याम्पस, भोजपुर

raiindradev3@gmail.com

साँर

नेपाल एकीकरण भनौ या गोर्खा राज्य विस्तार अभियान, भन्दा धेरै अधिदेखि नै यस भोजपुर माझ किरात क्षेत्रभित्र किरात राईहरू बसोबास गर्दै आएका र यस क्षेत्रको राजनीतिक, आर्थिक पक्षमा उनीहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहँदै आएको कुरा विभिन्न प्रकाशित साहित्य, लेख रचनाहरूमा उल्लेख भएको छ। मुकुन्द सेनको राज्य विस्तारको क्रममा यो माझ किरात भोजपुर पनि सेन राज्यभित्र रहन गयो। सेन राज्यभित्र यो माझ किरात भोजपुर रहेतापनि यहाँको हर्ताकर्ता वा शासन प्रणालीमा यहाँ कै किरात राईहरूको भूमिका रहेको थियो। सेनशासन कालमा पहाडतिरको शासन सञ्चालनको लागि प्रमुख केन्द्र (राजधानी) चौदण्डीमा रहेको थियो। त्यहीं रहेर पहाडतिरको प्रशासन सञ्चालन हुन्थ्यो। प्रशासन सञ्चालनको क्रममा किरात राईहरूको बढी भूमिका रहेको हुनाले सेन शासन कालमै यो भूमिमा प्रवेश गरेका गैर किरातहरू सन्तुष्ट थिएनन्। जसरी भए पनि यो राज्यमा आफ्नो भूमिका बढी रहोस् भन्ने गैर किरातहरूको चाहना रहेको थियो। त्यसका लागि सेन राजालाई हटाउन अनिवार्य थियो। विकल्प खोज्दै जाँदा गोर्खाली राजा पृथ्वी नारायण शाहले गोर्खा राज्य विस्तार गर्दै काठमाडौं उपत्यका कब्जा गरी नुवाकोटमा बसिरहेका समयमा यस राज्य अन्तरगत पर्ने खापाका धनाढ्य हरिनन्दन पोखरेल र चौदण्डीका कर्मचारी स्वरूपसिंह कार्कीले नुवाकोट गई पृथ्वीनारायण शाहलाई भेटी माझ किरातमाथि हमला गरी कब्जा गर्न सुझाव दिए। सोहीअनुसार गोर्खाली सेनाहरूलाई गैर किरातहरूको भरपुर सहयोगले यस भोजपुर माझ किरातमा हमला गराई वि.सं.१८३० मा गोर्खा राज्यमा भनौ वा नेपाल एकीकरणमा यो समाहित हुन गयो।

प्रमुख शब्दवलीहरू : किरात, गैरकिरात, सेन, संस्कार, परम्परा, धर्म।

परिचय

वर्तमान भोजपुर भौगोलिक हिसाबले नेपालको पूर्वी मध्यपहाडी भागमा पर्दछ। वर्तमान नेपालको राजनीतिक हिसाबले प्रदेश नं. एकअन्तरगत पर्दछ। भोजपुरमा हाल आएर यातायात सुविधा लगायत विद्युतीय, एवं सञ्चार सुविधा राम्रै रहेको छ। भोजपुर धार्मिक ग्रन्थहरूका आधारमा “जम्बु दिपे उत्तराखण्डे किरात प्रदेश”अन्तरगत कोशी प्रश्रवन क्षेत्रभित्र पर्दछ। त्यस्तै गरी महाभारतमा भीमसेनले दिग्विजय गर्दै आएर नेपालको जनकपुरमा बसी इन्द्रकिल पर्वतनिरका पहाडी प्रदेशमा रहेका किरातका सात रियासतलाई पनि जितेको कथा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ। (नेपाल, २०५५, पृ. २८६)। यिनै सात किरात रियासत मध्येका एक किरात रियासतभित्र यो माझ किरात भोजपुर पनि रहेको थियो भन्ने सकिन्छ। वि.सं.१६१० तिर पाल्पाली राजा मुकुन्द सेनले आफ्नो राज्यविस्तार गरी पश्चिम तनहुँ रिसिङदेखि पूर्व मोरङसम्म आफ्नो अधिन कायम गरेका थिए (प्रपन्नाचार्य, २०५८, पृ. १)। त्यस समयदेखि यो वर्तमान भोजपुर सेन शासनअन्तरगत रहेको बुझिन्छ। लगभग वि.सं.१७३५ तिर वर्तमान भोजपुर सेन चौदण्डी राज्य अन्तरगत रहेको थियो। वि.सं.१८३० सालमा किरात राज्य वर्तमान भोजपुर गोर्खा राज्य अर्थात नेपाल एकीकरणको नाममा बिलिन भएर गयो। तिनै गोर्खा राज्य विस्तार क्रममा वर्तमान भोजपुरमाथि गोर्खाद्वारा गरिएको नरसंहारत्मक आक्रमणको बारेमा सामान्य चर्चा गरिएको छ।

उद्देश्य

धेरैले मान्दै र भन्दै आएका पृथ्वीनारायण शाहले गरेको नेपाल एकीकरण हो, वा पृथ्वीनारायण शाहको गोर्खा राज्य विस्तार हो भन्ने सम्बन्धमा थोरै भए पनि चर्चा गर्न खोजिएको छ।

सीमा

अनावश्यक रूपले विषयवस्तुमा जटिलता नहोस् भन्नका लागि “माभक्रिरात” वर्तमान भोजपुरमाथि गोर्खाली सेनाद्वारा हिंसात्मक ढंगले गरिएको आक्रमणमा मात्र सीमित गरिएको छ ।

विधि

यहाँ द्वितीयक स्रोतको मात्र प्रयोग गरिएको हुँनाले गुणात्मक विश्लेषण विधिलाई प्रयोग गरिएको छ ।

तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुति

चौदण्डी राज्यको सेन राजा भए पनि माभक्रिरात क्षेत्रको शासक दिवान किरात राईहरू नै रहेका थिए । आगन्तुक गैरकिरात र तत्कालीन किरात दिवान अजित राई, “आचार्य बाबुराम (वि.स. २०६१),” सँग मनमुटाव बढ्दै गएपछि गैर किरातहरूले आफूहरू सुरक्षित नभएको महसुस गरे । त्यसैले उनीहरू सुरक्षाको लागि विकल्प खोज्न थालेका थिए । त्यसै समयमा गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो राज्य विस्तार क्रममा काठमाडौं उपत्यकालाई अधिन गरिसकेर नुवाकोटमा बसी थप राज्य विस्तार गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइरहेका थिए । राजा कर्णसेन र दिवानमन्त्री अजीत राईको राज्य चौदण्डीका तत्कालीन धनाढ्य ब्राम्हण खार्पाका हरिनन्दन पोखेल र कर्मचारी स्वरूपसिंह कार्कीसँग दिवान अजीत राईको मनमुटाव बढ्दै गएपछि सन् १७६९ मा नुवाकोट पृथ्वीनारायण शाहकोमा पोखेल र कार्की आश्रय लिन पुगेका थिए । स्वरूपसिंह कार्कीलाई सैनिक अफिसरमा नियुक्त गरे र हरिनन्दन पोखेलले “चौदण्डीको ठकुराईको माटो लिएर आएको छु, चढाउँछु, यथासम्भव धनको पनि व्यवस्था गर्दछु”, भनेपछि पृथ्वीनारायण शाह प्रशन्न भई, उनले पोखेललाई, अहिले हाम्रै राज्यमा आएको माम्खामा गएर बस पछि याद गरौंला भनेका थिए आचार्य (ऐ.ऐ.) । हरिनन्दन पोखेलले चुप लागेर नवसी माभक्रिरात क्षेत्रका जनमत गोर्खाली पक्षमा ढल्काउन हर प्रयत्न गर्दै रहेका थिए ।

“के खोज्छस काना आँखा” भने भैं पृथ्वीनारायण शाहलाई भयो । राज्य विस्तारको क्रममा आफैले सोच्नु पर्ने त्यस्ता मान्छे खोज्नु पर्ने अवस्थामा आफै सहयोग गर्छु भनी आउँदा सहज ढंगले आक्रमण गर्ने नै भयो । तैपनि माभक्रिरात क्षेत्रको अवस्था बुझ्न बाङ्ग्या बस्नेतलाई खटाएका थिए । पृथ्वी नारायण शाहले बाङ्ग्या बस्नेतको सूचनाको आधारमा, पश्चिमपट्टिको युद्ध रोकिएपछि अभिमान सिंहलाई चौदण्डी अधिकार गर्न मकवानपुरमा तयारी अवस्थामा राखेका थिए । उता पहाडी माभ किरात खण्डमा अधिकार गर्न रामकृष्ण कुँवर र अमर सिंह थापालाई खटाएका थिए । वि.स. १८३० वर्षातको याममा हरिनन्दन पोखेल, वीरेश्वर अर्जेल, त्रिलोचन उपाध्यायले तयार गरी राखेको नदी तर्ने ढुंगा, नाउबाट गोर्खाली सेना दुधकोशी तरी माँभ किरात क्षेत्रभित्र प्रवेश गरेका थिए (नेपाल, २०५५, पृ. २९७) । रामकृष्ण कुँवर र अमर सिंह थापाको नेतृत्वमा गोर्खाली सेनाले माभ किरात क्षेत्रका रावा, हलेसी, चेस्मे, ठूलो मभुवा, खोटाङ, सिक्तेल, र हतुवा दख्खल गर्दै सेनाहरू खिकामाछा पुगे । क्रमशः विजय प्राप्त हुँदै गएपछि खिकामाछाको वर्तमान भोजपुर बजारदेखि पश्चिम उत्तरमा अवस्थित सिद्धकाली मन्दिरमा बीस सय बोकाको भोगबली चढाई, सिद्धकाली मुनि ठूलो टारवारीमा भतेर थापेका थिए । गोरखालीहरूले भतेर थापी ठूलो भोज खाएका थिए । भनिन्छ, त्यसैले भतेर राखेको ठाँऊलाई भतेरेटार अहिलेसम्म भनिन्छ, त्यसै समयदेखि (जनश्रुतिअनुसार) यस वर्तमान भोजपुरको नाम सिद्धपुरबाट भोजपुर रहन गयो ।

खिकामाछामा ठूलो भोज खाएपछि गोर्खाली सेनाहरू वर्तमान सदरमुकाम भोजपुरबाट पूर्व पौवा, खेसाङ हुँदै उत्तरतिर पर्ने फालीकोट (वर्तमान देउराली गा.वि.स.), दिडला, कुलुडसम्म विजय गर्दै गएका थिए । गोर्खाली सेनाहरूले कुलुडसम्म विजय गरी सकेपछि अरूण नदीमा आई खाँडो पखालेका थिए भनेर ज्ञानमणि नेपालले आफ्नो पुस्तक नेपाल निरूपणमा उल्लेख गरेका छन् । गोर्खाली सेनासँग माभ किरातका किरात सेनाहरूले वीरता साथ लडेका थिए । गोर्खाली सेनाहरूले यस युद्धमा बन्दुक गोला बारूदको प्रयोग गरेका थिए । माभ किरातका किरात सेनाहरूले धनु, विषमा चोपिएको काँड, खुँडा, तरवारको प्रयोग गरी लडेका थिए (नेपाल, वि.सं. २०५५, पृ. २९७) । वि.सं. १८३० भरमा पृथ्वीनारायण शाहले माभ किरात अभियानमा गोर्खाली सेनाहरूको हौसला बढाउन गोला, बारूद, बन्दुक पठाएका थिए । यो कुरा पृथ्वीनारायण शाहले रामकृष्ण कुँवरलाई लेखेको दुई पत्रबाट थाहा हुन्छ ।

“मभुवा कुलुम महादिगला पौवामा आयाका वैरीलाई काट्यो..... येति षस्या येति घाइता भया भने लेपी पठायेको वढिया घडा २१ बारूद र ५ हजार गोली अस्ती अस्ती पठाई दिनाथ्यौ . यस पाला पनि घडा २० बारूद ६८२५ गोली तोला ४५ इस्पात गोटा ७५० पत्थर सये ९ कागज पठायेको छ बाडी दिनु ।”

(वि.सं. १८३० माघवदी ५ रोज १)

“किरात हान्युँ ४१५ सय कत्तल भयो भन्या पत्रबाट जाहेर भयो.वहुतै वढिया गन्यौ.तिमी देपी पुसी भया.नेपाल मार्दाको मिहिनेत अरू सर्दार भन्दा तिमी मुष्या भयौ.तिम्रो मिहिनेत देखि पुसी भै २२जोड सिरपोउ वक्सी पठायाको छ पैह्र अरू सुवा सर्दारलाई पनि पठायाको छ .नाउको कागज हेरी वाडी देऊ. वन्दुक नाल २५ पठायाको छ पुग्ला ।”

(वि.सं. १८३० फाल्गुनवदि ९) याक्खाराई (वि.सं.२०५५, पु, ५८) ।

यस युद्धमा एक हजार किरात सेना मारिएको,चार सय जति नदीमा हाम्फाली मरेको थियो । चौध सय जति युद्धबन्दी भएका थिए । ती चौध सय पक्राउ परेकाहरूमा बाल बच्चा र महिलाहरू पनि रहेका थिए । यो कुरा पृथ्वीनारायण शाहका एक सिद्ध भगवन्त योगी नामक एक तान्त्रिक राजगुरु थिए । जसले माझ किरात आक्रमण गर्दा एउटा तरवार मन्तरेर पृथ्वीनारायण शाहलाई दिएका थिए । उनै राजगुरुलाई पृथ्वीनारायण शाहले वर्तमान माझ किरातलाई तत्काल वल्लो किरात भनी युद्ध विजयको खुशीयाली लेखेको समाचारपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । सो पत्रमा गोर्खा राज्यको सीमाना पूर्वमा अरूण नदी पुगेको पनि उल्लेख भएको छ । याक्खाराईका अनुसार युद्धमा मारिएकाहरू त मरिहाले तर पक्राउ परेका बालबच्चा र महिला सहितको १४ सय किरातहरू पनि कीर्तिपुर विजय गर्दा त्यहाँको जनताहरूको नाक कान काटी जोख्ने विजयी पृथ्वीनारायण शाहको चरित्रअनुसार जीवित रहन दिएनन् भन्ने शंका गरी उल्लेख गरेका छन् । माझ किरात क्षेत्र दखल गरी सकेपछि पहिलेदेखि तयारीमा रहेका अभिमान सिंह र पारथ भण्डारीका माताहतको फौज चौदण्डी राजधानीतिर अधिकार गर्न अगाडि बढे । स्थानीय मानिसहरूको सहयोगमा राजाको फौज घाट रोक्न नबसेको मौका पारी घाट तय्यो । गोर्खाली फौजको आक्रमणलाई प्रतिरोध गर्न नसकी राजा कर्ण सेनले वि.सं.१८३० भाद्रमा दरवार छाडी भागे । नेपाल (वि.सं.२०५५) । चौदण्डीका सेन राजा लगायत अन्य मन्त्री तथा दिवानहरू युद्धमा गोर्खाली सेनाहरूसँग लड्न तयार भएनन् । माझ किरात क्षेत्र गोर्खालीहरूले दखल गरी सकेपछि गोर्खाली सेनाहरूसँग युद्ध गर्न नसकिने ठहर गर्दै राजा कर्ण सेन सम्पूर्ण आफ्नो परिवार लगायत आफन्तहरूका साथ विजयपुरमा शरण लिन पुगेका थिए । त्यस्तै गरी राजाका तत्कालीन मन्त्री अजित राई लगायत तत्कालीन किरात जमिन्दारहरू, किपटवालाहरू आ-आफ्ना परिवार, श्रीसम्पति लिएर भारतको भागलपुर जिल्लामा बस्न गएका थिए । नेपाल(ऐ,ऐ) । लगभग एक वर्षसम्मको गोर्खाली सेनाहरूको गोला, बारूद, बन्दुकको सामना यहाँका किरात सेनाहरूले धनुवाण, खुँडा, तरवारले गरेका थिए । गोर्खाली आधुनिक गोला बारूद, बन्दुकको सामु किराती धनुवाण, खुँडा, तरवारको हार निश्चित थियो । त्यस समयमा किरातीहरू मध्ये लगभग ९०,००० युवा किरातीहरू हतियार चलाउन सक्षम भए पनि नियमित सेना भने पाँच-छ हजार मात्र स्थायी रहेको थियो । तर किरात सेनाहरूको जनसर्मथन पनि कमजोर रहेको, माथि उल्लेखित गाँउ-गाँउका ठूला ठालुहरूको एकआपसमा विद्यमान हैकमवादी प्रवृत्तिकै कारणले पुष्टि गर्दछ । किनकी जनसर्मथन भए “दुस्मनले नै उनीहरूसँग लडने हतियारको वन्दोवस्त गरी दिन्छ,” भन्ने माओत्सेतुडको उक्ति पनि लागू हुनसक्थ्यो तर त्यसो पनि हुनसकेन । युद्धको लामो समयवधिलाई मध्यनजर गर्दा माझकिरातका सेनाहरूले बहादुरी र वीरताका साथ गोर्खाली सेनाहरूको सामना गरे पनि केन्द्रीकृत युद्ध नगरी विकेन्द्रित भई लडनुले किरातहरूमा एकता नभएको देखिन्छ । वर्तमान अवस्थामा पनि सोही परिणति उपभोग गरिरहेको किरात समुदायमा पाइन्छ । जे होस् वर्तमान नेपालको निर्माण हुनु थियो भयो, त्यसमा तत्काल छुट्टै चौदण्डी राज्यअन्तर्गत रहेको वर्तमान भोजपुर माझकिरात पनि वर्तमान नेपालमा सम्मिलित हुन गयो । मानव विकास क्रमसँगै विभिन्न प्राकृतिक प्रकोप एवं मानविय निर्मित प्रकोपहरूसँग लड्दै भिड्दै जीवन यापन गरिरहेका किरात जनसमुदायहरूको सेन राजाहरूको पतनसँगै उनीहरूको एक खालको युग समाप्त भएर गयो ।

तत्कालीन समयमा हालीमुहाली चलाइरहेका किपटवाला, जमिन्दार एवं टाठावाठा किरातहरू आफ्नो खाइनपाइन, खुवा, हकअधिकार सबैलाई तिलान्जली दिई बास उठाई भागेका थिए । बाँकीरहेका यहाँका किरातहरू

क्रमशः आफ्नो हक, अधिकार एवं परम्परागत हालीमुहाली हैकमबाट हात पखाल्दै, नयाँ आगन्तुक जनसमुदायसँग हरेक कुरामा मिश्रित एवं समन्वय ढंगले जीवन जिउन विवश हुँदै आए ।

चौदण्डी अन्तर्गत रहेको माभकिरात भोजपुर वि.सं. १८३० भदौदेखि गोर्खा राज्यको अधीनमा रहन गयो चौदण्डीका कर्ण सेन लगायतका राजखान्दानी मानिसहरू सबै गोर्खाली सेनाहरूसँग लड्नुको सट्टा आफ्नो र आफ्नो परिवारलगायत सम्पूर्ण श्रीसम्पतिको सुरक्षातिर लागि भागेका थिए । तर माभकिरातका राईहरू गोर्खाली सेनासँग भीषण रूपले लडेको कुरा त्यस समयमा मारिएको, मरेको र बन्दी बनाइएको विवरण सहितको पत्रहरूले पुष्टि गरेको छ । त्यस्तो युद्धको विवरणले यो माभकिरात भोजपुरमा धनजनको निकै ठूलो क्षति भएको थियो भन्ने पुष्टि हुन्छ । गोर्खालीहरूले धेरै संख्यामा किरातीहरूको संहार गरी, उनीहरूको क्षेत्रमा अधीन गरेका थिए । यहाँका राजा कर्णसेन भागेर विजयपुरमा शरण लिन पुगेका थिए । तत्काल विजयपुरका राजा राजदत्तसेनको मृत्यु भएको थियो । त्यसैले विजयपुरका तत्कालीन मन्त्री बुद्धिकर्ण राईले कर्णसेनलाई शरण मात्र नदिएँ त्यहाँको राजा नै बनाइराजभक्ति प्रकट गरेका थिए । विजयपुरमा पनि एक वर्षपछि अभिमान सिंह बस्नेतको नेतृत्वमा गोर्खाली सेनाले आक्रमण गरी विजय गरेका थिए । गोर्खाली आक्रमणबाट भागेर राजा कर्णसेन र बुद्धिकर्ण राई मन्त्री, मुगलानतिर पसे । राजा कर्णसेन उतै मरे भने मन्त्री बुद्धिकर्ण राई तत्कालिन भारतीय ब्रिटिस(वेलायती) कम्पनी सरकारसँग गुहार मागी आफ्नो गुमेको राज्य गोर्खालीबाट फिर्ता पाउने उद्योग गरीरहेका थिए । यस्तै समयमा गोर्खाली गुप्तचरहरूले उनलाई मारेका थिए (नेपाल, वि.सं. २०५५, पृ. २९८) । चौदण्डी र विजयपुर गोर्खालीहरूको अधिन भई सकेपछि यहाँका धेरै जस्तो किरातहरू मुगलान (सिक्किम, दार्जिलिङ, भुटान, आसाम र भारत बिहारका सीमावर्ती क्षेत्रहरू)मा गई बसेका थिए (याक्खाराई, वि.सं. २०५५, पृ. ६७) । ती भागेर गएकाहरूले पुनः संगठन गरी आफ्नो गुमेको भू-भाग फिर्ता लिन विद्रोह गर्ने सम्भावनाबाट बच्न गोर्खालीहरूले अधिकार गरी सकेकामा माभकिरात क्षेत्रको रक्षार्थ बाँकी रहेका यहाँका मानिसहरूलाई खुशी पार्नतिर लागे । गोर्खालीहरूले अधिकार गरेपछि माभ किरात क्षेत्रमा रहेकाहरूलाई खुशी पार्न गोर्खाली सेनापति अभिमान सिंह बस्नेतले, “अघि तिमीहरू राजा कर्णसेनका रैति थियो, राजाका तर्फबाट तिमीहरू हाम्रा सैनिक सँग लड्यौ, तापनि तिमीहरूको राजा भागेका हुनाले अब हाम्रा रैति भयो । तिमीहरूको घर, खेत, धन दौलत सब सुरक्षित छन्, भोग चलन गर्दै रहनु, तिमीहरूको परम्परा देखि चलिआएको रीतिथिति यथावत चलनु हाम्रो कामना छ” (लालदास, हरिकान्त, वि.सं. २०५८, पृ. ४७) भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको सन्देश छ भनी माभकिरात क्षेत्रका जनताहरूलाई तथा गाउँगाउँका जमिन्दारहरूलाई सुनाउन कटुवालहरूलाई खटाएका थिए । पल्लो किरातमा भने गोर्खालीहरूले अधिकार गरी सकेपछि बेलावखत गोर्खाली विरुद्ध विद्रोह गरेका थिए । वि.सं. १८४९ सालमा चिनिया सेना काठमाडौँ उपत्यकामा प्रवेश गरेका मौका पारी सिक्किम र किरात लिम्बु राई सेनाहरूले चैनपुरको सिद्धिपुरमा रहेको गोर्खाली किल्लामाथि आक्रमण गरी भोजपुरको दिङलासम्म अधिन गरेका थिए । तुरुन्तै थप गोर्खाली सेना आई त्यो विद्रोहलाई निस्तेज पारेका थिए । (याक्खाराई, वि.सं. २०५५, पृ. ८८-८९) । त्यसैले अधिनमा आइसकेको माभकिरात क्षेत्रमा पनि त्यसरी विद्रोह उठ्ने र विद्रोहीहरू एकआपसमा मिल्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी गोर्खालीहरूबाट पृथ्वीनारायण शाहले छुट तथा माफी दिएको परम्परागत खाइनपाइन, रीतिथिति, भोग चलन यथावत कायम गर्दै लगेका थिए । माभ किरात क्षेत्रका किरातहरू जो गोर्खाली अधिनलाई स्वीकारी बसेका थिए, उनीहरू सेन राजाहरूले दिएका वा भोग गर्दै आएका किपट जग्गा जमिनभित्र नै यथावत अधिकार पाएकाले रमन थाले । विस्तारै आगन्तुक नयाँ हिन्दु धर्मलम्बीहरूको उठवससँगै आफ्नो रीतिथितिमा पनि परिवर्तन गर्दै लगे । अर्थात् बाह्यमा क्षेत्रीहरूको संस्कार संस्कृतिको नक्कल गर्न थालेका थिए । हिन्दु धर्मको नक्कल गरे तापनि चटकै आफ्नो रीतिथिति संस्कारलाई परित्याग गर्न भने सकेनन् । यसरी किरातहरू गोर्खा राज्यभित्र मात्र गाभिएन, हिन्दु धर्मतिर पनि नजानिन्दो ढंगले प्रवेश गर्न थाले । यहाँका किरातहरूले यहाँ आएका नव प्रवेशीहरूको संस्कार लिन मात्र सके तर आफ्नो संस्कार रीतिथिति भने दिन सकेनन् । गोर्खालीहरूको यसक्षेत्रमा भएको आक्रमण समयसम्ममा गैरकिरात जनहरूको बसोवास र जनसंख्या धेरै बढेर गइसकेको थियो । उनीहरूले सेनकालमा नै प्रशस्त विर्ता जग्गाहरू पाएका थिए । पछि शाहकालमा पनि विर्ता जग्गाहरू थप्दै लगेका थिए यता किरातहरूको किपट जग्गाहरू क्रमशः हराउँदै गए । सेनकालभन्दा अगाडिदेखि भोगचलन गर्दै आएका जग्गा जमिनहरू सेनशासनकालमा किपटियाको रूपमा रहेका थिए । किपट जग्गा अधिकार क्षेत्रबाहेकका भू-भागहरूमा, सेनवंशको अधिकार किरात क्षेत्रमा भएपछि सेन राजाहरूले ब्राह्मण क्षेत्रीहरूलाई विर्ता, वितलव, गुठी, सोहाना छाप, जागरी जग्गा दिएपछि यस क्षेत्रमा प्रशस्त आर्यहरू, गैरकिरातहरूबसाइँ आउने प्रमुख कारण रहेको थियो (नेपाल, वि.सं. २०४०, पृ. १७७-१७८) ।

निष्कर्ष

सेन राजाहरूको राजदरवार चौदण्डीबाट माभकिरात वर्तमान भोजपुरको शासन चलिरहँदा राजा कर्णसेन भए तापनि राज्यको सम्पूर्ण शासन दिवान अजित राईद्वारा सञ्चालित थियो । त्यसैले यस क्षेत्रमा नवप्रवेशी गैर किरातहरू खुसी थिएनन् । फलस्वरूप उनीहरूले त्यसको विरुद्ध षड्यन्त्र गरी गोर्खालीसँग गुहार माग्न गई गोर्खाली सेनाद्वारा यस क्षेत्रमा आक्रमण गराइएका थिए । जुन आक्रमणको नेतृत्व तराई तिरबाट अभिमानसिंह र पारथ भण्डारीले गरेका थिए भने पहाडतिरबाट रामकृष्ण कुवंर र अमरसिंह थापाले गरेका थिए । ती गोर्खाली सेनाहरूसँग किरात युवाहरूले भीषण युद्ध गरेका थिए । गोर्खालीहरूको गोला बारूदको सामना धनु काँड रतरवारले गरे तर केही सीप नलागी युद्धमा एक हजार किरात सेना मारिएको, चारसय जति नदीमा हामफाली मरेको, चौध सय युद्धबन्दी गरिएको जसमा बालबच्चा र महिलाहरू पनि रहेका थिए भनी पृथ्वीनारायण शाहका राजगुरु तान्त्रिक सिद्ध भगवन्त योगी जसले माभकिरात आक्रमण गर्दा एउटा तरवार मन्तरेर पृथ्वीनारायण शाहलाई दिएका थिए । त्यसैले माभ किरात विजयको समाचार पृथ्वी नारायण शाहले निज योगीलाई लेखेको पत्रमा उल्लेख भएको कुरा दुर्गाहाड याक्खा राईको पुस्तक किरात हिजो र आजमा लेखिएको छ । त्यसरी धेरै किरातहरूले बली चढाएर हार स्वीकार्नु परेको थियो । त्यसरी किरात युवा जवान आइमाई बालबच्चाको समेत हत्या गरी हडपिएको माभकिरात राज्य अर्थात वर्तमान भोजपुर गोर्खा राज्यको अधिनमा रहनु परेको थियो । त्यसैले पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरण नभई गोर्खा राज्यको विस्तार नै हो भन्नु बढी सान्दर्भिक ठहर्छ किनभने एकीकरण भनेको कुनै युद्धविना निश्चित सर्तहरू राखी दुबै पक्षले ती शर्तहरू स्वीकारी एकापसमा मिलान गरिएको भू-भागलाई मात्र एकीकरण भन्ने गरिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

आचार्य, बाबुराम (वि.सं.२०६९), श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायणशाहको संक्षिप्त जीवनीकाठमाडौं: श्री ५ महाराजाधिराज संवाद सचिवालय राज दरवार, नेपाल ।

नेपाल,ज्ञानमणी (वि.सं.२०५५), नेपाल निरूपण, काठमाण्डौं:नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

नेपाल, ज्ञानमणी (वि.सं.२०४०), नेपाल निरुक्त काठमाण्डौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा- प्रतिष्ठान ।

याक्खा राई,दुर्गाहाड (वि.सं.२०५५), किरात हिजो र आज, काठमाण्डौं: किरात राई यायोक्खा केन्द्रिय समिति ।

लालदास, हरिकान्त (वि.सं.२०५८), चौदण्डीको सेन राज्य र सप्तरी । चौदण्डी स्मारिका, भाग-१, पृ ४३-४७ ।